

Ф И Л О Л О Г

часопис за језик, књижевност и културу
VI 2015 11
универзитет у бањој луци
филолошки факултет

Љиљана Аћимовић
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

УДК 821.112.2.09-31(048.83)
DOI 10.7251/fil1511292a

ГРАСОВ ПРВЕНАЦ У ЊЕМАЧКОЈ И СРБИЈИ

Zobenica, Nikolina (2014), *Književno delo između estetike i politike: Limeni doboš Gintera Grasa u Nemačkoj i Srbiji 1959–2009*, Novi Sad: Filozofski fakultet.

Крајем 2014. године у оквиру 60-годишњице Филозофског факултета из Новог Сада, објављена је монографија Николине Зобенице *Књижевно дело између естетике и политике: Лимени добош Гинтера Граса у Немачкој и Србији 1959–2009*. Књигу, поред „Предговора“, библиографије и закључка, чине поглавља: „Метод и предмет проучавања“ (9–17), „Текст: Роман ’Лимени добош’ Гинтера Граса“ (18–49), „Контекст“ (50–60), „Лимени добош’ у Савезној Републици Немачкој“ (61–96), „Лимени добош’ у Немачкој Демократској Републици“ (97–119), „Лимени добош’ у Србији“ (120–145). Свако од ових поглавља подијељено је на мања потпоглавља.

Ауторка у „Предговору“ наглашава да је ова монографија настала на бази докторске дисертације *Рецепција романа Гинтера Граса Лимени добош у Немачкој и Србији*, али да су нека поглавља скраћена, а нека допуњена с циљем да се прикаже рецепција једног књижевног дјела у домаћој, али и у страниј литератури и култури. Овај роман је, по њеном мишљењу, погодан за један такав истраживачки поступак, јер је, осим самог романа, његове садржине, начина приповиједања, језика и стила, потребно сагледати и књижевни, али и друштвено-политички контекст у којем је он настао и у којем је реципиран. Посебну пажњу привлачи и личност аутора, Гинтера Граса, који је анализиран не само као аутор романа, већ и као политички ангажован грађанин.

Поглавље „Метод и предмет проучавања“ доноси теоријски увод у појам рецепције књижевног дјела како га виде и објашњавају теоре-

тичари књижевности Вилперт (Wilpert), Живковић, Милер (Müller), Швајкле (Schweikle). На њега се у теоријском смислу надовезују разматрања о естетици и историји рецепције, чиме ауторка повлачи лук од феноменологије Едмунда Хусерла и Романа Ингардена, преко Волфганга Изера, оснивача естетике рецепције, до Ханс-Георга Гадамера и Роберта Јауса и његовог „хоризонта очекивања“. Јаус је, наиме, тврдио, да „književno delo u različitim erovima uvek izaziva drugačiju reakciju“ (13). У оквиру историје рецепције значајно мјесто заузимају и реципијенти, који се стално мијењају, као што се мијења и књижевна традиција и друштвено-политички контекст којем они припадају. Ауторка сматра да естетика рецепције сама по себи није довољна да би се објаснила веза између текста и читалаца, па у своју анализу укључује и један нови, нарочито за Граса битан аспект проучавања књижевног дјела, а то је социолошки приступ. На овај начин стиже се комплетан и комплексан увид како у само дјело, тако и у ванкњижевно окружење у којем оно настаје и у којем се реципира. Грасов роман *Лимени добош* је дјело које га је прославило и о којем је веома много писано у немачкој науци о књижевности. За разлику од њемачке, у српској књижевности нема много написа о Грасовом првенцу, а недостаје и увид у рецепцију овог романа, што заправо представља главни допринос овог истраживања. С обзиром да је предмет проучавања рецепција романа у Западној Њемачкој, Источној Њемачкој и Србији, у истаживању су узете у об-

зир и сличности и разлике у процесу рецепције (интеркултурални приступ).

У поглављу о роману *Лимени добош* предочене су околности у којима је дјело настало, анализирани су аутобиографски елементи, те мјесто и вријеме радње: Гањск 1899–1945. Гањск је изабран, не као било које мјесто тамо „негдаје“, већ као мјесто које се у то вријеме налази у жижи свјетске јавности. Овај град није приказан као изгубљени завичај у јесу историјских догађаја, већ је послужио Грасу као позорница на коју изводи стварне кривце за ужасе Другог свјетског рата, а то су малограђани. Његова намјера овим романом није била да дâ објашњење феномена националсоцијализма, већ да укаже на једну социјалну групу коју прије њега нико и није доводио у везу са националсоцијализмом – малограђане који су пасивно учествовали у свему, али чије је учествовање било погубно, јер су се овом покрету прикључили „direktno, neprimetno, ali masovno i nezaustavljivo“ (26). Осим што је раскринкао табуе лажне религиозности и сексуалности без љубави, Грас се романом огријешо и о правила доброг укуса, јер централна категорија романа није љепота, већ аутор у њему спаја лијепо и ружно, комично и трагично – супротности које су збуниле многе читаоце. Ауторка наглашава да Грасов примарни циљ и није био да се роман допадне читаоцима, већ да допринесе чулној спознаји о стварном свијету, због чега је он изабрао естетику гротеске. Осим гротеске, анализирани су и хумор, апсурд и реализам, а пажња је посвећена и начину приповиједања, Грасовом особеном језику и стилу, те ауторовој интенцији. Њемачки нобеловац је, подразумијева се, желио да романом изазове одређењу реакцију, али рецепција романа није текла у жељеном правцу. Није дошло до историјског прочишћавања, већ до таласа огорчености који се брзо ширио и црпио енергију управо из потискивања.

Монографија се наставља поглављем „Контекст“. Оно доноси анализу низа спољашњих фактора који окружују књижевни текст и одређују његово значење. У оквиру књижевног контекста приказана је литерарна тради-

ција за вријеме и непосредно по завршетку Другог свјетског рата. Грас, заједно са Јонсоном и Мартином Валзером, спада у ред аутора који својим дјелима превазилазе тзв. „књижевност рушевина“, чиме почиње нова фаза у развоју њемачке послератне књижевности. *Лимени добош* се као роман, како ауторка констатује, надовезује на већ постојећу изузетно богату и разноврсну њемачку и европску романескну традицију образовног, развојног, пикареског, реалистичног, хумористичког, историјског романа, као и романа о садашњици и романа о умјетнику. Дјело је смјештено и у контекст Грасовог литерарног стваралаштва, а као битан фактор рецепције наводи се и филм настао 1978. године у режији Фолкера Шлендорфа у сарадњи са Грасом. Осим књижевног детаљно је представљен и друштвено-политички контекст у којем је једна од централних личности Конрад Аденауер, тадашњи премијер СР Њемачке. Када се појавио Грасов роман избио је велики скандал, јер тадашње прилике у СР Њемачкој нису биле погодне за такву врсту књижевности, а рецепцију дјела додатно је ометало политичко дјеловање Граса као грађанина. Његов интензивнији политички ангажман почиње по повратку из Париза 1960. године, када се упознао са Вилијем Брантом, кога ће ускоро почети и јавно подржавати.

Наредно поглавље приказује *Лимени добош* у Савезној Републици Њемачкој и обухвата реакције књижевне критике, различитих друштвених институција, као и мишљења читалаца. Током година, обим и квалитет рецепције романа су се мијењали под утицајем нових књижевних и ванкњижевних фактора. Рецепцију су значајно промијенили екранизација романа *Лимени добош*, Грасова нова дјела као и промјена политичке климе у земљи. Рецепција у књижевној критици је подијељена на рецензије о роману непосредно по објављивању, дакле 1959–1960, и на рецензије 1961–1989. У првој групи су своје мишљење о роману дали чувени писци и књижевни критичари Ханс Магнус Енценсбергер (Hans Magnus Enzensberger), Јоахим Кајзер (Joachim Kaiser), Вернер Вин (Werner Wien), Валтер

Хелерер (Walter Höllerer), Гинтер Блекер (Günter Blöcker) и Петер Хорнунг (Peter Hornung). Посебно је интересантна чињеница да се романом позабавио и један доктор медицине, Милер-Екхард (Müller-Eckhard). Ауторка коментарише ове рецензије узимајући у обзир реакцију јавности на роман, аутобиографске елементе, мјесто и вријеме радње, структуру романа, ликове, начин приповиједања, провокативно рушење табуа и мјесто романа у оквиру књижевне традиције. Мишљења критичара о роману су различита, често веома опречна. Велики проблем Грасове рецепције, по ријечима ауторке, представљале су критике које су писали нестручни и неупућени аутори, јер су овакве рецензије доприносиле погрешном разумијевању дјела и његовој негативној рецепцији (70). Током шездесетих година и даље је присутан амбивалентан став према роману, мада је временска дистанца понекад дала јаснији поглед на роман и на аутора. Подијељеност у реакцији на роман се губи током шездесетих година дјелимично због либералнијег става у књижевности, а дјелимично због промјене политичке климе у земљи. Роман је интересантан читаоцима и током седамдесетих и осамдесетих година, мада и тада постоји читав низ огорчених гласова конзервативних критичара. Посебан одјељак у рецепцији посвећен је односу Гинтера Граса и Марсела Рајх-Раницког, једног од најутицајнијих и најчувенијих књижевних критичара у Њемачкој и јединог, који је неколико година након прве рецензије ревидирао свој став у односу на Грасов роман, што је у тадашњој њемачкој књижевној критици представљало преседан. Однос Граса и Рајх-Раницког био је стално оптерећен напетостју која је постала извор скандала, што је резултирало закључком да је врло могуће да је Рајх-Раницки одиграо изузетно велику улогу у стварању погрешних слика о Грасу и да је тако знатно утицао на погрешно разумијевање његовог романа (78). Из овог напетог односа критичара и аутора, те превеликог утицаја појединца на рецепцију књижевног дјела развила се нова тенденција у науци о књижевности: критика критичара. Први критичар Грасових рецензената био је

Хајнц Лудвиг Арнолд (Heinz Ludwig Arnold) који већ 1965. године сасвим отворено, често и врло оштро, износи свој суд о појединим ауторима и њиховим рецензијама. Ову развојну нит наставили су Вилхелм Јоханес Шварц (Wilhelm Johannes Schwarz) и Франц Јозеф Герц (Franz Josef Görtz), који је 1984. године издао избор од 160 рецензија које је користио и обрађивао у свом истраживању у настанку стереотипа. Герцово истраживање довело је у питање књижевну критику као механизам вредновања књижевних дјела и усмјеравања читалачког укуса. У наредном одјељку приказан је однос Граса и културних институција, јер је прва награда коју је Грас добио за *Лимени добри* била награда Групе 47 и прије него што је роман објављен. Грас је добитник и Берлинске награде критичара и Награде Георга Бихнера, али се у вези са наградама спомињу и скандали приликом додјељивања награда Грасу (у Бремену и Дармштату). Године 1999. Грасу је додијељено највеће књижевно признање – Нобелова награда за књижевност. Грас је у више наврата због романа доспио и на суд. Роман је током шездесетих ушао у школе и постао омиљена школска лектира, мада извјесну препреку представља обим романа од близу 800 страна. Роман је, без обзира на негативне рецензије и скандале који су га пратили, увијек био популаран код читалачке публике, тако да је већ у првих пет година достигао тираж од 500 000 примјерака, а врло брзо су услиједили и преводи на бројне стране језике.

Без обзира што су некадашње двије њемачке државе имале заједничку прошлост, у једном кратком временском периоду, од 1949. до 1989. године, друштвено-политички и књижевни контекст у ове двије земље је био сасвим различит, што се одразило и на рецепцију романа. У наредном поглављу разматра се судбина романа у Источној Њемачкој. Франтан податак је да је роман у бившем ДДР-у објављен тек крајем осамдесетих година. Роман је маргинализован из политичких и идеолошких разлога, али и зато јер није писан у духу социјалистичког реализма. Грас се, осим тога, замјерио и бројним званичницима Источне Њемачке, што се свакако одразило и на ре-

цепцију његовог романа. Први текстови о *Лименом добошу* датирају с почетка шездесетих година и у њима се роман вреднује према захтевима социјалистичког реализма које он не испуњава, јер није писан с тим циљем. Аутор прве рецензије у ДДР-у је признати источноњемачки књижевник Херман Кант, а реакцију јавности изазвало је и Грасово читање дијелова романа 1961. година на Универзитету у Лајпцигу с уводним говором Ханса Мајера. Рецепцију романа додатно су отежали подизање Берлинског зида августа исте године, Грасов политички ангажман у којем критикује политику владе НДР-а, као и његова контроверзна драма *Плебејци испробавају усјанак* из 1966. године. Из седамдесетих година датирају двије важне рецензије: изузетно негативна Гинтера Цвојдрака и изненађујуће објективан приказ романа Рускиње Ирине Млечине у часопису *Sinn und Form*. Током седамдесетих, констатује ауторка, о Грасу се није много писало, али је он био присутан у културном животу НДР-а, јер се активно залагао за одржавање приватних састанака њемачко-њемачких писаца у Берлину, на којима је учествовао и Грас, а који ће допринијети постепеном приближавању отуђених писаца из двије Њемачке. Током осамдесетих Грас је стао на страну Штефана Хермлина и Хермана Канта, чиме је показао да подржава своје источноњемачке колеге, што је представљало одлучујући корак у рецепцији његових дјела, јер је попустила напетост према Грасу. Осамдесетих настају радови Клауса Пецолда и Урсуле Рајнхолд, која је повела диференцирану и објективну расправу о Грасовој слици историје, његовим политичким ставовима, духовноисторијској, етичкој и естетској позицији. Роман је у НДР-у био слабо и претежно негативно реципиран, али код читалачке публике веома популаран, јер се до краја осамдесетих читао кришом.

Српској научној, књижевној и културној јавности најинтересантније питање је каква је била рецепција романа у Србији, о чему говори наредно поглавље. Та рецепција је углавном репродуктивна. Продуктивна се односи само на пјесму *ГИНТЕР ГРАС* Милована Витезовића и балет *Лимени добош*, приказан на

сцени Народног позоришта у Београду марта 2004. године у кореографији Исидоре Станишић. На факторе рецепције романа у Србији у првом реду је утицала доступност романа у оригиналу или преводу, али и друштвено-политички, историјски и књижевно-културни контекст. Роман се релативно рано појавио у српском преводу, већ 1963. године, захваљујући труду Олге Требичник. Ауторка је мишљења да су овај превод, односно интенција преводиоца да роман интерпретира у првом реду као хумористични, али и низ недоследности и грешака у преводу, разлози који су отежали његову рецепцију у Србији (122). На ток рецепције утицао је и сам аутор, који је 1980. посетио Београд. Том приликом је разговарао са новинаром Милутином Чолићем и тај разговор је објављен у неколико наставака у дневном листу *Полијтика*. Став према Грасу се промијенио 1999. године када је он јавно подржао бомбардовање Србије. Овим његовим потезом били су разочарани умјетници и научници, а отворена писма Грасу упутили су Слободан Ракитић, председник Удружења књижевника Србије и Томислав Бекић, тадашњи декан и професор њемачке књижевности на Универзитету у Новом Саду. Ситуација се додатно закомпликовала када је седам година касније Грас признао да је као младић био члан СС-трупа. Текстове о *Лименом добошу* ауторка дијели у двије групе: стручно-научне радове које су писали искључиво германисти (Глушчевић, Тома, Кривокапић, Ивањи) и новинске написе из пера двоје публициста: Гордане Дивљак Арок и Ђорђа Рандеља. О германистичким приказима романа ауторка се позитивно изјашњава, наводећи да су сви германисти роман читали у оригиналу и тако су га и оцјењивали и приказивали, за разлику од новинара који о роману пишу на основу превода, кога ауторка сматра мањкавим износећи тезу да је управо овај превод значајно омео рецепцију романа у Србији. Интересантни су и написи настали поводом додјељивања Нобелове награде Грасу. У готово свим провејава мишљење да је ријеч о писцу свјетског реномеа, али и о човјеку који се Србији замјерио својим

непримјереним политичким изјавама, тако да се за њега „посебно не мари“.

Несумњиво је да пред собом имамо интересантну књигу. Користећи методе естетике и историје рецепције проширене социолошким приступом проучавања књижевног дјела, ауторка освјетљава процес прихватања романа *Лимени добош* у некадашње обје њемачке државе и у Србији. На изузетно занимљив начин, јасно и прегледно износе се различити ставови књижевних критичара и рецензената и прате се промјене тих ставова, које су дјелимично инициране промјеном политичке климе у Њемачкој шездесетих и седамдесетих година. Без обзира на чињеницу да су се критичари углавном негативно изјашњавали о роману, он је у свим фазама рецепције приказаним у овој

књизи (1959–2009) био изузетно читан о чему свједоче милионски тиражи и преводи на преко двадесет свјетских језика. Посљедњих деценија Грас је у два наврата био у жижи свјетског интересовања: 1999 – поводом додјеле Нобелове награде и 2006 – када је признао да је као младић био припадник СС-трупа.

Ова компаративна студија представља значајан прилог српској германистичкој литератури. Не само да је њоме настављена традиција проучавања рецепције њемачких писаца у српској књижевности и култури, већ је она обogaћена и једним новим аспектом, којим се даје увид у рецепцију аутора у оквиру матичне тј. њемачке књижевности и културе.

ljiljana.acimovic@unibl.rs